

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :
 Role of Pilgrimage and Touring Excursion in Iranian Culture, Based on the
 Case Study of Shah Nematollah Vali's Shrine
 در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

نقش سنت زیارت-تفرج در فرهنگ ایرانی

با تکیه بر نمونه موردی بقعه شاه نعمت‌الله ولی*

سیده حسنا حسینی‌نسب**

کارشناس ارشد معماری منظر، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۷/۲۴ تاریخ اصلاح: ۹۷/۱۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۰۷ تاریخ انتشار: ۹۸/۰۴/۰۱

چکیده

مردم ایران همواره پیوند عمیقی با طبیعت اطراف خود داشته‌اند و منظر فرهنگی آنها نیز در ارتباط با منظر طبیعی و متأثر از آن بوده است؛ به گونه‌ای که با بررسی اماکن مذهبی ایران به هم‌نشینی ثابت عناصر طبیعی در کنار مکان مقدس پی می‌بریم. این قبیل مناظر از کارکرد مذهبی صرف خود فراتر رفته‌اند و تعامل میان انسان و محیط، سبب ایجاد زمینه‌ای بالقوه برای عملکردهای اجتماعی و تفرجی در لوای ابعاد آیینی شده است. اصل هدفمندی در انتخاب مقصد تفرجی برای مردم ایران، آنها را بر این داشته تا فضا سازی بناهای مقدس خود را با این سنت و نقش چندعملکردی تطبیق بدهند، به گونه‌ای که می‌توان این خوانش را از ساختار و سلسله‌مراتب ورودی و حیاط‌های بقعه شاه نعمت‌الله ولی داشت و برای هر یک از این صحن‌ها متناسب با عناصر شکل‌دهنده خود، نمود رفتاری و شأن متفاوتی را تعیین کرد که در ارتباط و هماهنگی با قرارداد رفتاری ناشی از سنت زیارت-تفرج است.

با توجه به اهمیت مناظر فرهنگی در هویت یک ملت، حفظ و نگهداری کارکرد تفرج در کنار مزارها و بناهای مذهبی نه تنها به بقا و انتقال یک ارزش تاریخی کمک می‌کند، بلکه مانع از کمرنگ شدن و اضمحلال قراردادهایی رفتاری می‌شود که ریشه در تاریخ و هویت آنها دارد. این نوشتار با انتخاب بقعه شاه نعمت‌الله ولی به عنوان نمونه موردی علاوه بر بررسی سنت زیارت-تفرج در میان ایرانیان، به تأثیر آن در مناظر فرهنگی نیز می‌پردازد و سپس ویژگی‌های این بقعه و نقش عملکردی بخش‌های مختلف آن در سنت زیارت تفرج را مورد بررسی قرار می‌دهد. در ادامه مشاهدات میدانی نشان می‌دهد چگونه به علت تغییر ارزش‌های اجتماعی و قوانین جدید در برخورد با اماکن مذهبی، تداوم این سنت با مشکل مواجه شده و تغییر برخورد با این قرارگاه رفتاری موجب تبدیل این سنت دیرینه به یک ضد ارزش شده است.

واژگان کلیدی

منظر آیینی، سنت زیارت-تفرج، بقعه شاه نعمت‌الله ولی، قرارگاه رفتاری.

*. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی گردشگری منظر بومی کرمان است که در سال ۱۳۹۶ در پژوهشکده نظر و به سرپرستی دکتر سید امیر منصوری صورت پذیرفته است.
 **. ۰۹۱۹۶۲۶۹۳۹۸ hosseininasab.hosna@gmail.com

مقدمه

یکی از سنت‌های اصیل ایرانی پرداخته و با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و با جمع‌آوری اطلاعات در زمینه منظر فرهنگی سنت به بررسی این موضوع در نمونه موردی بقعه شاه نعمت‌الله ولی پرداخته است. سپس با کمک مشاهدات میدانی، تغییرات در برخورد و نمود این سنت به‌عنوان یک مسئله، شناسایی و تحلیل شده است.

سنت زیارت - تفرج در فرهنگ ایرانی

ادیان ایرانیان از گذشته‌های دور تا به امروز نگاهی دوست‌دارانه به طبیعت داشتند. آیین مهر، که پیش از زرتشت در ایران رواج داشت، نگاه ایرانیان به طبیعت را توأم با معنا می‌کنند و ذهنیت آنان را در ارتباط با طبیعت شکل خاصی می‌دهند. در دوره اسلام نیز این نگاه ادامه می‌یابد. طبیعت مظهر آیات خداوند است. سیر در طبیعت و سیاحت در آن در قرآن و آموزه‌های دینی توصیه می‌شود. از آنجا که ادیان، مهم‌ترین منبع الهام بشر شناخته می‌شوند، می‌توان پدیدآمدن آیین‌های مرتبط با طبیعت را در آغاز به سنت‌های مرتبط با جهان‌بینی جوامع نسبت داد (منصوری، ۱۳۸۸: ۴).

گردشگری آیینی حاصل پیوند سفر با فرهنگ است؛ سفری که به واسطه آن انسان با تجربه آیین‌ها موفق به کشف اعتقادات و باورهایی می‌شود که در روح مکان جاری است و ریشه در فرهنگ کهن جامعه دارد. آیین‌ها اکثراً وابسته به زمین و مکان هستند، به عبارتی مکان و آیین در قالب یک موجود زنده به حیات خود ادامه می‌دهند. گردشگری آیینی نوع خاصی از گردشگری فرهنگی است که آدمی را با اعتقادات و باورهای برخاسته از یک جامعه خاص آشنا می‌کند (جوادی و غضنفری، ۱۳۸۸: ۷۰).

گردش و تفرج در آیین ایرانی با دو هدف اصلی شکل می‌گیرد: یکی ادراک و لمس طبیعت و دیگری تقویت پیوندهای اجتماعی. انتخاب مکانی برای بروز این رفتار نیز همواره در نتیجه قراردادهای رفتاری و سنت‌های استفاده‌کننده بوده و در کنار درخت و چشمه، رو به منظره‌ای خاص یا مکان مقدسی شکل می‌گرفته است. اصل شکل‌گیری اماکن مقدس در کنار عناصر طبیعی آب و درخت نیز به‌خودی‌خود موجب تقویت و تداوم این سنت شده و این اماکن به عنوان مقصدی برای گردشگری در کنار به‌جای‌آوردن مناسک آیینی انتخاب

منظر آیینی در ایران ماهیتی طبیعت‌گرا دارد و حاصل هم‌نشینی سه عنصر آب، درخت و مکان مقدس است. لایه‌های معنایی و مفهومی حاصل از این هم‌نشینی در چنین مناظری، کیفیت فضایی مناسبی برای تشکیل قرارگاه‌های رفتاری، اجتماعی و مشارکت افراد ایجاد می‌کند؛ همان‌گونه که تفرج در کنار زیارتگاه‌ها از دیرباز در بین ایرانیان وجود داشته و در بسیاری از مکان‌های مقدس شاهد شکل‌گیری فضاهای تفرجی و مردمی هستیم. بار معنایی حاصل از این سه‌گانه در فرهنگ ایرانی در کنار باور مشترک ناشی از مقدس‌دانستن یک مکان نزد گروهی از مردم سبب ایجاد مقصد زیارتی شده و در کنار هم قرارگرفتن عناصر آب و درخت با توجه به روحیه طبیعت‌گرایی ایرانیان در قالب سنت زیارت-تفرج، ماهیتی اجتماعی به مناظر آیینی بخشیده است.

بقعه شاه نعمت‌الله ولی یکی از مقاصد زیارتی محبوب بین مردم کرمان است. این بقعه با وجود حیاط ورودی و فضا سازی مبتنی بر عناصر سه‌گانه تبدیل به ظرفی برای بروز تعاملات اجتماعی مبتنی بر سنت زیارت-تفرج شده است. این حیاط با حوض بزرگ مستطیل‌شکل و طاق‌هایی دورتادور خود زمینه‌ای برای گذران وقت به قصد تفرج فراهم می‌کند، در عین حال، به دلیل وجود حیاط دیگری که مابین آن و بقعه قرار گرفته، شأن مذهبی و فضای عرفانی بقعه را مخدوش نمی‌کند. اما در حال حاضر با مشاهدات میدانی از این بقعه و حیاط ورودی نمودهایی از منع و برخورد با افرادی که به اتراق کردن در این محل پردازند دیده می‌شود و این موضوع بیانگر این مسئله است که چگونه با گذر زمان و تغییر ارزش‌های اجتماعی، این سنت تاریخی جایگاه خود را از دست داده است. به عبارت دیگر، تغییر نگاه به مکان‌های مذهبی موجب شده تا تفرج کاملاً جدا از زیارت تصور شود و برای هر یک بسترهای بروز متفاوت و مجزایی در ذهن متصور شود که دیگر اتراق و تفریح در کنار مکان مذهبی جایز به شمار نیاید. این در حالی است که حیات این سنت تاریخی و حفظ منظر فرهنگی ناشی از آن، نقش به‌سزایی در جلوگیری از تغییر هویت و ریشه‌های تاریخی ایرانی دارد و باید با شناخت این مسئله و لزوم تداوم آن به پایداری سنت پسندیده زیارت-تفرج کمک کرد.

روش‌شناسی تحقیق

این مقاله با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای به بررسی

دشت، پای چشمه و رودخانه یا بر بلندای کوه‌ها دعوت می‌کرد، تفریح و سرگرمی با نیایش آب، درخت و سپاس و شادی در بزرگداشت آتش توأم بود (جوادی، ۱۳۹۷: ۱۴).

برای درک بهتر سنت تفرج در کنار مناظر آیینی بخشی از سفرنامه «اورسل»^۲ که حرم شاه عبدالعظیم را توصیف می‌کند، می‌تواند وصف خوبی برای این قبیل فضاها و روحیه اجتماعی و سرزندگی در آنها باشد: «اطراف زیارتگاه از لحاظ تنوع صحنه‌های جالب و مناظر تماشایی واقعاً دیدنی است: زن‌ها دسته‌دسته با کودکان خود زیر سایه درختان روی فرش‌ها نشسته‌اند، می‌خورند، می‌آشامند، قلیان می‌کشند، بلندبلند صحبت می‌کنند و با سروصدا می‌خندند؛ یا مردها نیز برای خود در گوشه‌هایی، دورهم جمع شده و مشغول صرف چای و قلیان هستند، البته جدا از زن، زیرا مرد ایرانی برای آنکه در انظار بد جلوه نکند هرگز درملاءعام با زن‌ها دیده نمی‌شود» (اورسل، ۱۳۸۲: ۲۹۸-۲۹۹).

در گذشته افراد در سفرهای زیارتی تا یک ماه را در مشهد مقدس و گاه شش‌ماه را در کربلای معلا و در جوار حرم امام حسین (ع) و حضرت علی (ع) ساکن می‌شدند. از نسل میان‌سال امروز در ایران شاید کمتر کسی باشد که خاطراتی شیرین از سفر زیارت امام رضا (ع)، حضرت معصومه (س) و حضرت عبدالعظیم نداشته باشد و یا گردش و تفرج در اماکن مصفایی چون مزار امامزاده‌ها، پیران و بزرگان دین را در جوار چشمه، رودخانه، سبزه‌زار و درخت و به قول قدیمی‌ها هواخوری، تجربه نکرده باشد (جوادی، ۱۳۹۷: ۱۵).

از بناهای مقدس دیگری که براساس باورهای طبیعت‌گرا و اعتقادات ایرانیان باستان شکل گرفته‌اند می‌توان به قدمگاه نیشابور، مقبره شیخ جبرئیل در روستای کلخوران، چشمه‌علی دامغان، امامزاده صالح، امامزاده قاسم در شمیران، امامزاده بی‌بی سکینه در شهریار، امامزاده عبدالله شوشتر، امامزاده سید سلطان‌علی رودبند دزفول و نمونه‌های بی‌شمار دیگری که برخی شناخته شده و بسیاری ناشناخته و گمنام در سراسر ایران پراکنده هستند، اشاره کرد (جوادی، ۱۳۸۶: ۱۴).

گردش و زیارت در جوامع اروپایی و بین مسیحیان سنت‌گرا نیز مرسوم است. زیارتگاه «فاطمیما» در لیسبون، صومعه «سنت اودیل» در فرانسه و غار و تندیس حضرت مریم (س) در دهکده لورد فرانسه از این نمونه‌هاست. آیین‌هایی که در این زیارت و گردش مرسوم بوده و

می‌شده‌اند. به‌طورکلی در گردشگری آیینی مکان و بستر از اهمیت بالایی برخوردار هستند، یعنی این ظرفی است که این رفتار در آن شکل گرفته و بروز پیدا می‌کند و به آن هویت و اصالت می‌بخشد و آداب و سننی که از این بستر برخاسته نیز همراه با آن تداوم می‌یابد.

سفر به مزار امامزادگان و شخصیت‌های مذهبی و مقدس از گذشته دور برای مردم ایران به شکل یک سنت در جریان بوده است و برگزاری آن اگرچه به هدف زیارت و اعمال مذهبی بوده با تفرج و گردش نیز همراه می‌شده است. این سنت تاریخی، منظر آیینی مزارهای مقدس را به منظری فرهنگی و پویا تبدیل می‌کند. به‌طورکلی در فرهنگ ایرانی زیارت و تفرج را نمی‌توان از یکدیگر جدا کرد، زیرا این رفتار به یک الگوی رفتاری برخاسته از فرهنگ تبدیل شده است به گونه‌ای که ردپای آن را در نمودهای مختلف فرهنگی چون اشعار فولکلور و مردمی نیز می‌توان یافت.

ویژگی‌های سنت زیارت-تفرج در منظر آیینی

«کارل ساور»^۱ متخصص جغرافیای انسانی در تعریف منظر فرهنگی می‌گوید: «منظر فرهنگی، یک منظر طبیعی است که به وسیله گروهی انسانی شکل پیدا کرده است و فرهنگ نقش عامل را دارد و طبیعت نقش واسطه را و منظر فرهنگی ماحصل آن است» (مخلص، فرزین و جوادی، ۱۳۹۲). آیین زیرمجموعه فرهنگ است و منظری که می‌سازد، در عین آنکه فرهنگی است، به واسطه اهمیت نمادهای آیینی در آن، منظر آیینی خوانده می‌شود (منصوری، ۱۳۹۲: ۵). به‌طورکلی فرهنگ‌ها و باورها در نوع تعامل انسان با محیط پیرامونی تأثیر مستقیمی دارند. در فرهنگ طبیعت‌گرای ایرانی می‌توان نمودهای توجه مردم به طبیعت را در قالب مناظر آیینی مشاهده کرد؛ این تعامل میان انسان و محیط در مناظر آیینی سبب ایجاد زمینه‌ای برای شکل‌گیری فعالیت‌های اجتماعی شده و با بررسی سنت‌ها و الگوهای رفتاری مربوط به این فضاها، می‌توان به هویت مردمان و تاریخ آنها پی برد و به همین جهت شناخت و حفظ این مناظر در جهت انتقال ارزش‌های فرهنگی به نسل‌های بعدی دارای اهمیت والایی است.

گردش و سفر، اگر یک‌روزه یا چندروزه باشد، و یا سفرهای طولانی «در فرهنگ ایرانیان صرفاً جنبه تفریحی نداشته بلکه با باورها و عقاید آنها در ارتباط بوده است». از گذشته دور که عقاید طبیعت‌گرا مردم را به دامن کوه،

صحن میرداماد، حسینییه و سردر محمدشاهی و عمارت بیگلربیگی است. قدیمی‌ترین قسمت آستانه گنبدی است که بر مزار شاه قرار دارد (نعیم، ۱۳۸۵: ۱۸۰)؛ (تصویر ۱).

نمود سنت زیارت-تفرج در مزار شاه نعمت‌الله ولی مردم ایران به علت توجه و احترامی که برای شخصیت‌های مذهبی قائل هستند همواره به زیارت آنها در ایام مختلف سال می‌پردازند و عمل زیارت به علت قرارگیری مکان مذهبی در کنار سایر عناصر طبیعی مقدس همواره با تفریح و گذران وقت نیز همراه است و این امر با گذر زمان سبب به‌وجود آمدن سنت تفرج در کنار مکان‌های آیینی شده است. تداوم این سنت سبب شده است منظر آیینی این باغ‌مزارها به دلیل بهره‌مندی از ماهیت طبیعت‌گرایی و اجتماعی ذاتی، عملکردی فراتر از فضای زیارتی و یادمانی بیابد که بقعه شاه نعمت‌الله ولی نیز از این امر مستثنی نیست.

با بررسی جایگاه و ساختار صحن و رابطه آنها با بقعه می‌توان برای هر یک با توجه به عناصر و چیدمان متفاوت آنها، عملکرد و شأن متفاوتی قائل شد. با عبور از سردر این آرامگاه به صحن بزرگی می‌رسیم که حوض مستطیلی در مرکز آن واقع شده و دورتادور آن با رواق احاطه شده است. عرصه باز این حیاط و همچنین رواق‌هایی که در دیوارهای دورتادور تعبیه شده مکانی برای حضور مردم و اتراق آنها در کنار این مکان مذهبی است. این حیاط درعین حال که امکان نشستن و استفاده مردم از صحن مزار و فضای سبز و بانشاط را فراهم می‌کند، به

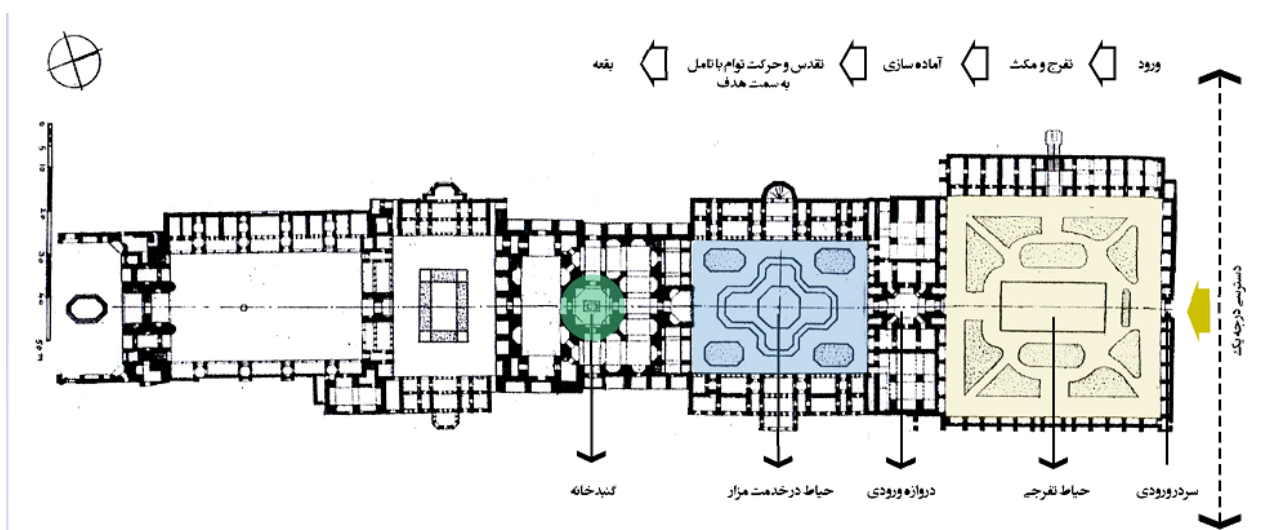
تاکنون تداوم یافته، شباهت‌هایی با رسوم گردشگری مذهبی-آیینی ایرانیان دارد (جوادی، ۱۳۹۷: ۱۷).

شناخت مزار شاه نعمت‌الله ولی

آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی که یکی از عرفای صاحب‌نام و محبوب دوران خود به شمار می‌رود. شاهکاری از هنر معماری و باغ‌سازی ایرانی است که بنای اولیه آن در دوران صفویه ساخته شده اما در دوره‌های بعد نیز بخش‌های مختلفی به آن الحاق شده است؛ بنابراین این بنا به نمایشگاهی از معماری ایرانی تبدیل شده که زیبایی‌های دوره‌های مختلف هنر و معماری ایرانی را در خود جای داده است.

بقعه شاه نعمت‌الله ولی در ۳۵ کیلومتری شهر کرمان و در شهر ماهان واقع شده است و همیشه مورد توجه مردم بوده و برای آنها علاوه بر زیارت این شخصیت مذهبی عارف، تفرج و تفریح یکی از سنت‌های قدیمی است و با درختان سرو بلند قامت و فضا سازی عرفانی مردم زیادی را به خود جذب کرده است.

این مزار شامل سه حیاط است که بر روی یک محور مرکزی احداث شده‌اند. هر یک از این حیاط‌ها، حوض و باغچه‌هایی با درختان سرو و کاج و بوته‌های گل سرخ دارند که این عوامل باعث شده تا مزار شاه نعمت‌الله ولی یکی از باصفا ترین بقعه‌های ایران به شمار آید. این بنا یکی از نقاط گردشگری و دیدنی با ارزش کرمان محسوب می‌شود. بارگاه شاه نعمت‌الله از ورودی شمالی شامل صحن اتابکی، صحن وکیل‌الملکی، رواق شاه عباسی، چله‌خانه،

تصویر ۱. سلسه مراتب ورودی و نحوه عملکرد حیاط‌ها در رسیدن به بنا، مجموعه باغ مزار شاه نعمت‌الله ولی، ماهان. مأخذ: نعیم، ۱۳۸۵.

زیارت-تفرج بوده است. آنچه سبب می‌شود در کنار ادای زیارت در مکان‌های مذهبی کارکرد ثانویه آنها به عنوان مقصد تفرجی رخ دهد، اصل هدفمندی در شیوه تفرج ایرانیان است، به گونه‌ای که مردم در اصل به قصد زیارت به مکان مذهبی می‌روند اما همراه با آن به تفریح و تفرج نیز می‌پردازند. در واقع در منظر این باغ‌مزار الگوی رفتاری ثابتی از سوی مردم دیده می‌شده و در این امر آیین همان عنصر اشتراک و پیونددهنده مردم مختلف است. به همین سبب عرصه حیاط بستر مناسبی برای شکل‌گیری تعاملات اجتماعی نیز بوده است. متأسفانه در حال حاضر در طاق‌نماهای دورتادور حیاط پارچه بزرگی قرار گرفته و روی با رنگ قرمز نوشته شده: «از پهن کردن فرش در این مکان جداً خودداری فرمایید» (تصویر ۳). این شاهدهی بر این مدعاست که مراجعان به تداوم سنت تفرج-زیارت در این فضا علاقه دارند اما با تغییر معیارها و قوانین برخورد با مکان‌های مذهبی این سنت دچار مشکل شده است؛ این پارچه را می‌توان نشانی از ضدارزش‌شدن یک فرهنگ دانست که مدیریت و قوانین امروز قصد جلوگیری از آن را دارند. تحلیل این نمونه نشانگر آن است که با وجود تغییر قراردادهای برای تعریف مکان‌های مذهبی، مردم همچنان

کمک حیاطی که در قسمت جلوی مزار و گنبدخانه قرار گرفته است حریم خود را با بقعه حفظ کرده و حرمت این فضای معنوی را به جای می‌آورد. که بنابراین علاوه بر نقش زیبایی‌شناسانه و تلطیف فضا، عملکردی برای خدمت‌رسانی به مردمی که در آنجا اتراق می‌کنند دارد. با گذار از این حیاط و عبور از دروازه‌ای با سقف گنبدی که جهت تفکیک فضای این دو حیاط واقع شده است به حیاط دوم می‌رسیم. حیاط روبه‌روی مزار شاه نعمت‌الله ولی با حوضی که طرح صلیبی دارد، روایتی از یک فضای معنوی را به مخاطب خود ارائه می‌دهد. این حیاط نسبت به حیاط ورودی کوچک‌تر شده و بیشتر حجم آن را حوض و باغچه‌ها اشغال کرده‌اند (تصویر ۲). وسعت این حوض، قرارگیری آن در برابر بنا و انعکاس نقش بنا در آب عملکردی جهت تقدس‌بخشی به بنا دارد و نقش سلسله‌مراتبی جهت ایجاد فضایی معنوی و حضور قلبی برای ورود به مزار این عارف را به خوبی ایفا می‌کنند. همچنین عناصر نمادین قرار گرفته در قسمت‌هایی از حیاط، سرعت حرکت در آن مسیر را کم و درنگ‌هایی ایجاد می‌کنند. عملکرد حیاط ورودی به علت برخورداری از جوهره فضاسازی موردپسند ایرانی‌ها و قرارگیری در کنار مکان مذهبی بستری برای بروز سنت

تصویر ۲. حیاط جلوی مزار با عناصر گزینشی و آرایش آن در راستا تأکید بر فضای معنوی، مقبره شاه نعمت‌الله ولی ماهان، مأخذ: <http://static.panoramio.com/photos/large/56196221.jpg>

تصویر ۳. محل نشستن مردم دورتادور حیاط و پارچه اخطاردهنده برای جلوگیری از اتراق مردم در راستای سیاست‌های جدید، مقبره شاه نعمت‌الله ولی ماهان، عکس: سیده حسنا حسینی نسب، ۱۳۹۶.

مردمی و تفرجی ممانعت می‌شود. این در حالی است که این اماکن و سنت‌ها و نمادهایی که در آنها جاری است، میراث باارزش این مرزوبوم به شمار می‌روند. خوانش آنها نقش مهمی در شناخت فرهنگ و مردم داشته و تقویت و توسعه آن موجب تقویت فرهنگ غنی ایرانی است. پویایی و حضور فعال مردم در این مکان‌ها و تبدیل آنها به مقاصد تفرجی با دید غرورآمیز نسبت به تداوم یافتن این فرهنگ باارزش برداشت می‌شود (تصویر ۴).

نتیجه‌گیری

وجود عناصر سه‌گانه (آب، درخت و مکان مقدس) برخاسته از باورهای کهن مردم ایران است و در اماکن زیارتی و مزارهای آیینی مانند مقبره شاه نعمت‌الله ولی شاهد آن هستیم، وجود این عناصر به مکان مقدس بار معنایی و عملکردی بالاتری بخشیده و کیفیت فضایی حاصل از طبیعت‌گرایی و زندگی اجتماعی مناظر آیینی سبب شده تا مکان‌های مقدس به عنوان مراکز عام‌المنفعه و اجتماعی مطرح شوند و هر یک عملکردهای جانبی دیگری نیز نظیر مدیریت تفرج در راستای پیشبرد اهداف اجتماعی داشته باشند و به عنوان یک کل واحد کارکردهای مختلفی را درون و اطراف خود ساماندهی کنند. از دیرباز تفرج امری هدفمند بوده و سنت زیارت-

از لحاظ ذهنی، معنایی و خاطره‌ای مقید به قراردادهای پیشین هستند اما چون الگوهای شهری معاصر سبب تفکیک گردش و اعمال مذهبی شده است مردم مجبور به تغییر و پذیرفتن قوانین جدید شده‌اند. در واقع می‌توان گفت که نظام زیستی امروزه ما حکم به این تغییرات داده است. در حال حاضر این حیاط هویت خود را در سلسله‌مراتب رسیدن به هدف از دست داده است و با اینکه این مزار همچنان یک فضای اجتماعی محسوب می‌شود اما فعالیت‌های رسیدن از ورودی به بنا و ایجاد مفصلی تفرجی میان شهر و بقعه حذف شده است. در واقع امروزه این لایه ادراکی و عملکردی از فضا کنده شده و در نتیجه در کاربری این حیاط اختلال ایجاد شده است و عنصر تفرج، حلقه گمشده این فضا است.

با مشاهده تغییر رفتار با منظر آیینی این بقعه می‌توان پی برد که در جوامع مدرن، فرهنگ زیارت به کلی دگرگون شده و تعریف ما از فضاهای زیارتی تک‌بعدی شده است به گونه‌ای که در وضعیت فعلی به جز در مواردی خاص، قصد افراد از رفتن به مکان زیارتی یا یک مسجد تنها به جای آوردن اعمال مذهبی تعریف شده است و وقوع رخدادهای دیگر اجتماعی همچون گذشته مرسوم به نظر نمی‌رسد و در مواردی به منظور رعایت حرمت مکان مقدس از شکل‌گیری بسیاری از فعالیت‌های

تصویر ۴. نمونه‌ای از انتراق مردم در رواق‌های اطراف مقبره و تفرج در کنار عمل زیارت/ مقبره شاه نعمت‌الله ولی ماهان/ منبع: <http://c8.alamy.com/comp/DRRP56/mahan-iran-mausoleum-of-shah-nematollah-vali-1331-1431-founder-of-DRRP56.jpg>

مکان مقدس بدانند، بلکه باید آن را نمودی از باورها و اعتقادات برخاسته از فرهنگی بدانند که ریشه در نیازهای مردم این سرزمین و هویت آنان دارد که علاوه بر ایجاد تعلق خاطر، به توسعه ابعاد اجتماعی و مشارکت‌های مردمی می‌انجامد و به جامعه نشاط و سرزندگی می‌بخشد.

پی‌نوشت

۱. Carl sauer
۲. Ernest Orsolle
۳. Mont Sainte Odile Abbey

فهرست منابع

- اورسل، ارنست. (۱۳۸۲). *سفرنامه قفقاز و ایران*. ترجمه: علی‌اصغر سعیدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جوادی، شهره. (۱۳۸۶). اماکن مقدس در ارتباط با کوه، چشمه و درخت. *مجله باغ نظر*، ۴(۸): ۲۲-۱.
- جوادی، شهره و غضنفری، پروانه. (۱۳۸۸). نگاه آئینی به گردشگری ایرانی. *مجله منظر*، ۱ (۵): ۷۳ - ۷۰.
- جوادی، شهره. (۱۳۹۷). گردشگری آئینی، بازخوانی باورهای اجتماعی در مراسم آئینی. *مجله منظر*، ۱۰(۴۲): ۱۴-۲۱.
- منصوری، سید امیر. (۱۳۸۸). *پیک‌نیک ایرانی*. *مجله منظر*,

تفرج نیز بر پایه همین اصل شکل گرفته است و این ابعاد و ارزش‌های مختلف شناخت زمینه‌های فرهنگی، هویتی و تاریخی یک ملت را به نمایش می‌گذارد و بستر تعاملات اجتماعی و مشارکت‌های مردمی را در مکانی مذهبی که تبدیل به یک قرارگاه رفتاری سازنده و پویا و با ریشه در سنت‌های مردمان خود شده، فراهم می‌کند.

مسئله‌ای که امروزه در بقعه شاه نعمت‌الله ولی نظیر بسیاری دیگر از مناظر آئینی با آن مواجه هستیم، تفکیک محتوایی منظر آئینی و تنها مذهبی دانستن آن است که بیانگر فرمایشی‌شدن قراردادهای اجتماعی و همچنین فقط جهت رسیدگی به بنا بوده و نشانه‌های بعد تفرجی و اجتماعی در لوای ابعاد آئینی و زیارتی در بناهای زیارتی کم‌رنگ شده و در نتیجه سنت زیارت-تفرج اهمیت و نقش گذشته خود را از دست داده است.

توجه به ابعاد معنوی و عرفانی در کنار طبیعت‌گردی و تفرج یکی از نیازهای انسان مدرن عصر حاضر است که باعث می‌شود انسان‌ها از زندگی ماشینی و پرمشغله خود جدا شوند و آنها را به آرامش یک فضای روحانی دعوت می‌کند. در این دوره مقصدی که در خود چند هدف را برآورده می‌کند باید بیش‌ازپیش موردتوجه قرار گیرد، مدیریت مکان‌های مذهبی و آئینی نباید تفرج و تفریح را عاملی مداخله‌گر و متضاد با ادای احترام و زیارت در

- ۵-۴:(۱)۱
 • منصورى سيد امير. (۱۳۹۲). منظر آيينى. مجله منظر،
 نظر، ۱۰ (۲۴): ۲۷-۳۸.
 • نعيماء، غلامرضا. (۱۳۸۵). باغهاى ايرانى. تهران: انتشارات
 پيام.
 • مخلص، فرنوش، فرزین، احمدعلی و جوادى، شهره. (۱۳۹۲).

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

حسینی نسب، سیده حسنا. (۱۳۹۸). نقش سنت زیارت-تفرج در فرهنگ ایرانی با تکیه بر نمونه موردی بقعه شاه نعمت‌الله ولی. مجله هنر و تمدن شرق، ۷ (۲۴): ۲۱-۲۸.

DOI:10.22034/JACO.2019.89249

URL: http://www.jaco-sj.com/article_89249.html

